

Joanna Ostrouch-Kamińska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

joanna.ostrouch@uwm.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-8211-740X>

Kulturowa nierównowaga podmiotów. Przemoc w związkach intymnych a przemiany relacji kobiet i mężczyzn w rodzinie

Abstrakt: Celem podjętych w artykule rozważań jest szczegółowa analiza polskich i zagranicznych danych zastanych dotyczących dyskursu przemocy w intymnych związkach (*Intimate Partnership Violence*). Została ona osadzona w kontekście dynamicznych zmian społecznych dotyczących współczesnych relacji kobiet i mężczyzn w kierunku ich większej równości oraz redefinicji dotychczasowego kształtu ról płciowych w rodzinie. Teoretycznym podłożem tych analiz jest koncepcja m.in. E. Starka, która zakłada, iż zmiany w relacjach płci mogą budzić swoisty „kulturowy niepokój” wśród mężczyzn, skutkujący wzrostem postaw przemocowych wobec kobiet. Odwołuję się także do koncepcji upłciowionej natury (*gendered nature*) przemocy, stąd częste nawiązania do nierówności płci i podporządkowania kobiet, skutkującego ich wiktymizacją, kulturowo ukształtowanej dominacji mężczyzn nad kobietami jako podstawy męskiej przemocy oraz kontroli i władzy mężczyzn w bliskich związkach. Łącząc te konteksty w ogólne tło analiz, szczegółowo rekonstruuję najbardziej nieuchwytny i trudny do zobrazowania rodzaj przemocy partnerskiej, jakim jest zniewolenie i opresyjna kontrola (*coercive control*). We wnioskach końcowych zwracam uwagę na istniejące paradoksy wynikające z analizy związku między wzrostem równouprawnienia kobiet i mężczyzn, również w rodzinie, a przemocą w intymnych związkach, podkreślając znaczenie budowania kultury opartej na większym partnerstwie kobiet i mężczyzn, jako jednym ze sposobów zapobiegania przemocy w rodzinie.

Słowa kluczowe: przemoc domowa, przemoc w intymnych związkach, upłciowiona natura przemocy, zniewolenie i opresyjna kontrola, równość kobiet i mężczyzn.

Wprowadzenie

We współczesnym świecie obserwujemy dynamiczne zmiany zachodzące w sferze społeczno-kulturowej, w tym m.in. w obszarze ról i relacji między kobietami a mężczyznami. Od kilkudziesięciu lat jest mowa o „nowym kontrakcie płci” (Fuszara, 2002), rozumianym jako proces redefinicji ról społecznych związanych z płcią, będącego efektem kwestionowania dotychczasowego podziału i kształtu relacji płci w każdej przestrzeni życia codziennego (por. Slany, 2002; Kwak, 2022). Proces ten można zauważyć zarówno w istniejących w społecznym dyskursie koncepcjach kobiecości i męskości, jak też w strategiach życiowych Polaków, również tych realizowanych w codzienności i w bliskich rodzinnych relacjach.

W rozważaniach podjętych w niniejszym tekście wychodzę z założenia, iż przemiany zachodzące we współczesnych relacjach kobiet i mężczyzn mogą być jednym ze źródeł przemocy w bliskich, intymnych związkach małżeńskich/partnerskich. W ten sposób wpisuję je w nurt myślenia rozwijany m.in. przez E. Starka (2007), który dowodzi, iż w okresie dynamicznych zmian społecznych, kiedy dochodzi również do zmiany w relacjach płci, narasta przemoc wobec kobiet, będąca efektem kulturowego niepokoju mężczyzn wywołanego tymi zmianami. Obok biologicznych, psychologicznych i psychospołecznych koncepcji próbujących wyjaśniać mechanizmy odpowiedzialne za powstawanie przemocy domowej (Rode, 2014), przyjęte w artykule ujęcie ujawnia upłciowioną naturę (*gendered nature*) przemocy i odnosi się do relacji płciowych jako centralnych dla męskiej dominacji (Hunnicutt, 2009), wpisując się w koncepcje z nurtu socjologii i pedagogiki krytycznej. Stark (2007) twierdzi, iż mężczyźni, historycznie osadzeni na dominującej pozycji w relacjach z kobietami, dążą do utrzymania swoich kulturowych przywilejów wynikających z nierówności płci i konstruują różne strategie mające na celu opóźnienie zmiany w dotychczasowym porządku płci. Jedną z nich jest właśnie stosowanie często nieuchwytniej, ukrytej przemocy, osadzonej w kulturowych stereotypowych definicjach ról kobiet i mężczyzn, a ujawniającej się w codziennych rytuałach i relacjach zachodzących w bliskich, rodzinnych związkach. Chcąc ją zrekonstruować, warto dokonać analizy przemian współczesności w zakresie relacji płci w rodzinie, osadzając je w szerszych, społeczno-kulturowych przemianach, związanych z demokratyzacją sfery publicznej oraz procesem redefinicji ról społecznych związanych z płcią.

„Równościowy zwrot” w społeczeństwie i w rodzinie

Obserwując zmiany zachodzące we współczesnych relacjach kobiet i mężczyzn w naszym społeczeństwie oraz w polskich rodzinach, możemy z pełnym przeko-

naniem stwierdzić, iż mamy do czynienia ze swoistym „równościowym zwrotem” zapowiadanym dużo wcześniej m.in. przez U. Beck’a (2004), który twierdzi, że zmiany te zaszły już tak daleko, że powrót do tradycyjnych wersji ról kobiecych i męskich jest mało prawdopodobny, a „duch równości” nie da się z powrotem zakorkować w butelce (Beck, 2004, s. 161).

Warto dokonać charakterystyki owego zwrotu. Należy zauważyć, iż nie dokonuje się on w każdej przestrzeni życia codziennego, w każdym miejscu i w każdej grupie społecznej w takim samym tempie. Najbardziej słyszalne są postulaty równości kobiet i mężczyzn w grupie dobrze wykształconych mieszkańców dużych miast, a w odniesieniu do sfer życia – na rynku pracy oraz w polityce. Początki realnych zmian związanych z równością kobiet i mężczyzn związane są z emancypacyjnymi ruchami społecznymi w XIX i XX wieku, oraz przyznaniu praw wyborczych kobietom w 1918 r. Wiele lat później zapisy o równych prawach kobiet i mężczyzn w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym znalazły się w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej przyjmowano kolejne regulacje mające na celu dostosowanie prawa polskiego do bardziej równościowych zasad europejskich niż te obowiązujące wcześniej w Polsce, m.in. dotyczące równego traktowania i równości szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy, w polityce czy w edukacji. Przepisy te wzmacniane były różnymi konwencjami i umowami międzynarodowymi ratyfikowanymi przez Polskę, w tym m.in. ważną dla rozważań podjętych w niniejszym artykule tzw. konwencją stambulską, czyli Konwencją Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, ratyfikowaną w 2015 roku, która wzywa do większej równości kobiet i mężczyzn, źródła przemocy lokując m.in. w nierównościach między płciami, utrwalanych przez patriarchalną kulturę (o czym w dalszej części tekstu).

Autorzy i autorki raportu pt. *Co nam daje równość? Wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce* (Krzaklewska, 2018) podkreślają, iż równość płci można rozpatrywać w wielu aspektach, w tym w odniesieniu do polityki społecznej, w zakresie której dotyczy ona głównie równych praw obywatelskich oraz możliwości równego udziału obu płci w życiu społecznym. Można ją również rozpatrywać pod kątem ról i relacji w rodzinie, dokonując analizy przyczyn, przebiegu i konsekwencji „równościowego zwrotu” dla funkcjonowania współczesnych rodzin i poszczególnych jej członków. K. Szafraniec (2022), opisując i porównując zmiany współczesnego życia rodzinnego jakie zaszły między pokoleniem młodych dorosłych a ich rodzicami, gdy byli młodszy, zjawiska charakterystyczne dla tego zwrotu nazywa rewolucją – nie tylko demograficzną, ale przede wszystkim obyczajową o globalnym charakterze. Wśród jej przyczyn wymieniane są przede wszystkim dynamiczne zmiany cywilizacyjne i socjokulturowe dokonujące się w ostatnich dekadach: zrównanie w krajach demokratycznych prawnego statusu kobiet i mężczyzn, zakwestionowanie wyższości intelektualnej mężczyzn dzięki rozwojowi badań psychologicznych oraz powszechnemu dostępowi kobiet

do edukacji, spadek znaczenia siły fizycznej na rzecz technologii (Pankowska, 2005; Kwak, 2022); zmiany, które wymusiły ewolucję m.in. wzorów dzietności, form bycia razem, wieku zawieranych małżeństw i ich trwałości, przede wszystkim zaś dotychczas jasno określonych koncepcji ról kobiet i mężczyzn w rodzinie oraz ich uprawnień i obowiązków mających swe źródła w tradycyjnej rodzinie patriarchalnej (Giddens 2006; Ostouch-Kamińska 2017).

Tę ewolucję widać również w badaniach nad postrzeganiem i poziomem akceptacji równości w rolach małżeńskich wśród Polaków – tradycyjne role kobiet oraz mężczyzn cieszą się coraz mniejszym poparciem społecznym, a wraz ze świadomością znaczenia równości w relacjach kobiet i mężczyzn rośnie też akceptacja partnerskiego modelu rodziny, partnerskiego rodzicielstwa oraz wychowania (Lisowska, 2008; Krzaklewska, 2018). Na podobne tendencje wskazuje wielu badaczy współczesnych przemian w rodzinie (West, 2008; Ostouch-Kamińska, 2015; Kwak, 2022). Formułowane wnioski można uznać za swoiste wskaźniki „równościowego zwrotu” dotyczącego życia rodzinnego, a są to:

- Młode pokolenie poświęca na pracę zawodową bardzo dużo czasu, mocno angażując się w realizację równoległych karier w rodzinie, a młode kobiety są bardziej obciążone zadaniami wynikającymi z łączenia pracy zawodowej i obowiązków domowych niż pokolenie ich matek, gdy były w podobnym wieku. Jednocześnie w ocenach małżeńskiego życia istnieje zgodność co do tego, iż model partnerski jest najbardziej „udany i szczęśliwy” (Szafraniec, 2022, s. 137), bo można się spodziewać w nim najwięcej równości płci.
- Rodzina jako środowisko wychowawcze i agenda socjalizacyjna jest jedną z najważniejszych przestrzeni kształtowania postaw i praktyk równościowych. W tych rodzinach, w których ważną wartością jest równość płci, stwierdza się wyższą jakość życia, a dzieci i rodzice doświadczają wyższej satysfakcji z życia i budowanych relacji (Ostouch-Kamińska, 2015; Ciaputa, Krzaklewska, 2018).
- Zarówno w sferze regulacji prawnych, jak i realizowanych praktyk na rynku pracy, pojawia się coraz więcej rozwiązań wspierających łączenie pracy zawodowej i obowiązków wynikających z życia rodzinnego, które adresowane są nie tylko do kobiet, ale również do mężczyzn, np. niezbywalnych urlopów ojcowskich (por. Grabowska, Słotwińska-Rosłanowska, 2017).
- Następuje powolne upowszechnianie wzorców realizacji partnerskich ról rodzinnych, a zwłaszcza zaangażowanego ojcostwa i niestereotypowego dzielenia zadań i obowiązków domowych, w tym opieki nad osobami zależnymi w rodzinie – dziećmi, osobami starszymi, osobami z niepełnosprawnościami (Dzwonkowska-Godula, 2015; Slany, Ratecka, 2018; Ratajczak, Kozłowska, 2023). Choć w tej przestrzeni, podobnie jak w edukacji, jest najwięcej do zrobienia, to nie można nie zauważać pojawiania się takich tendencji.
- Choć kobiety są bardziej narażone na zatrudnienie na niekorzystnych umowach, utratę pracy czy wykonywanie pracy poniżej swoich kwalifikacji, a także odnoszą mniejsze korzyści z wykształcenia niż mężczyźni, co przejawia się

m.in. w niższych od mężczyzn zarobkach przy takim samym poziomie wykształcenia i doświadczenia, mniejszych szansach awansu i mniej korzystnych ścieżkach kariery, to nie bez znaczenia jest fakt, że to właśnie w grupie kobiet obserwuje się znaczący wzrost poziomu ich wykształcenia, aktywizacji politycznej i obywatelskiej, a także obecności na rynku w pracy w zawodach i na stanowiskach dotychczas zdominowanych przez mężczyzn (Musiał-Karg, 2017).

Zwolennicy budowania demokratycznej kultury opartej na równości kobiet i mężczyzn i jednocześnie orędownicy „równościowego zwrotu” podkreślają, że wiele jest jeszcze do zrobienia, by ta podstawowa wartość demokracji była rzeczywiście realizowana, nie pozostając jedynie w sferze politycznych i społecznych deklaracji; wartość, która, jak pokazuje wiele badań, kiedy jest rzeczywiście realizowana, przyczynia się do trwałego rozwoju społecznego i gospodarczego, a także przekłada się na wyższą jakość życia, upodmiotowienie na poziomie indywidualnym i tworzenie bardziej satysfakcjonujących relacji (Krzaklewska, 2018).

Nierówność i nierównowaga (władzy) w społeczeństwie i rodzinie jako źródła przemocy

Liczne badania, w tym te przeprowadzone w Polsce w ramach projektu „Równość płci a jakość życia. Rola równości płci w rozwoju w Europie na przykładzie Polski i Norwegii”, pokazują związek między brakiem równości a przemocą (Krzaklewska, 2018). Deklaracja o eliminacji przemocy wobec kobiet ONZ uznaje wprost, że „przemoc wobec kobiet jest manifestacją historycznej nierówności w relacjach między płciami, która doprowadziła do dominacji mężczyzn i dyskryminacji kobiet oraz stanęła na drodze do ich pełnego rozwoju, a także, że przemoc wobec kobiet jest podstawowym mechanizmem społecznym, przy pomocy którego kobiety są zmuszane do podległości wobec mężczyzn” (ONZ, 1993). Na krzywdzące stereotypy związane z płcią, nierówność płci oraz męską dominację jako źródło przemocy wskazuje także wspomniana już Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, ratyfikowana przez Polskę w 2015 roku. Czytamy w niej, iż wdrażanie „równości kobiet i mężczyzn ma zasadnicze znaczenie dla zapobiegania przemocy wobec kobiet, uznając, że przemoc wobec kobiet jest przejawem nierównych stosunków władzy między kobietami a mężczyznami” (Rada Europy, 2011, s. 2). Paradoksalnie jednak, jak pisze U. Beck: „więcej równości [...] jeszcze bardziej uświadamia istniejące i zaostrzające się nierówności” (Beck, 2004, s. 152).

Joanna Helios i Wioletta Jedlecka (2017) podkreślają, że wszędzie tam, gdzie istnieje różnica sił i rang, również w relacjach międzypartnerskich, może pojawić się przemoc. W takim ujęciu zjawiska przemocy podkreśla się nierówność podmiotów relacji oraz fakt, iż jest to świadome i intencjonalnie krzywdzące zacho-

wanie, które jest nadużyciem i wykorzystaniem swojej przewagi nad inną osobą, dla uzyskania ważnego dla siebie celu lub korzyści. Przewaga ta może mieć różny charakter: przewagi fizycznej, liczebnej, psychologicznej, społecznej, sytuacyjnej lub kulturowej (symbolicznej). Może też mieć różny kierunek. Odnosząc się do cytowanej Konwencji, dotyczy przewagi mężczyzn nad kobietami. Do tej przewagi, przede wszystkim w wymiarze kulturowym, odwoływali się m.in. R. W. Connell (2005) w koncepcji „hegemonicznej męskości” rozumianej jako zbiór różnych norm, wartości i praktyk społecznych, które umożliwiają męską dominację narzucaną przez kulturę, oraz P. Bourdieu (2004) w koncepcji przemocy symbolicznej rozumianej jako moc narzucania innym interpretacji świata zgodnych z dominującą kulturą czy strukturą społeczną, w tym np. relacji płci. Bourdieu zwracał uwagę, iż reprodukuje ona społeczne dystanse i uprawomocnia każdą przemoc bezpośrednią. Gdyby odnieść tę definicję do relacji płci w androcentrycznej kulturze Zachodu, należałoby podkreślić, iż to mężczyźni kulturowo dominują nad kobietami, co oznacza, że zjawisko przemocy jest zakorzenione w tradycyjnych relacjach władzy i dominacji mężczyzn nad kobietami w społeczeństwie (Hearn, 2012; Grzyb, 2016; Melosik, 2021).

Wbudowane w strukturę społeczną nierówności płci, zatem również nierówność pozycji i rang, stają się interpretacyjnym filtrem analizy przemocy w bliskich związkach bez względu na stopień ich formalizacji, i związane są z koncepcją „upłciowionej natury przemocy” (*gendered nature*). Zdaniem K. Slany i B. Woźniak (2018), która przejawia się w tym, iż „jej sprawcami są przede wszystkim mężczyźni, a jej ofiarami przede wszystkim kobiety”, a to jest z kolei podłożem koncepcji przemocy ze względu na płeć, wynikającej „z nierównowagi władzy w relacjach między płciami” (Slany, Woźniak, 2018, s. 151)) tkwiącej w kulturze i przenoszanej przez wzorce i społeczne koncepcje roli związanej z płcią do intymnych relacji partnerskich w rodzinie. Autorki odwołując się do koła władzy i kontroli, jako modelu analitycznego często cytowanego przez badaczy zjawiska przemocy domowej wobec kobiet, wymieniają sposoby sprawowania kontroli oraz manifestowania męskiej dominacji i władzy w intymnych związkach. Są to m.in.: korzystanie z męskich przywilejów historycznie ukształtowanych i utrwalonych, np. podejmowanie decyzji finansowych bez konsultacji z partnerką; kontrola ekonomiczna, np. kontrolowanie wydatków; stosowanie przymusu i gróźb; stosowanie przemocy emocjonalnej, np. budowanie poczucia winy; stosowanie przemocy seksualnej; izolowanie, np. kontrolowanie kontaktów z rodziną czy przyjaciółmi; zastraszanie, np. poprzez krzyki; wykorzystywanie dzieci w działaniach przeciwko partnerce; zaprzeczanie, minimalizowanie, usprawiedliwianie przemocy i obwinianie partnerki (Slany, Woźniak, 2018, s. 150–151). Wszystkie te sposoby kontrolowania partnerek i okazywania władzy są zakorzenione w stereotypowym porządku płci w społeczeństwie opartym na nierównościach kobiet i mężczyzn, naruszającym godność, bezpieczeństwo i wolność osobistą, porządku, który te nierówności uprawomocnia (Pridemore, Freilich 2005; Mandal, 2008).

Warto zwrócić uwagę, iż porządek ten ma również kontekst statusowy. Jak pokazują badania, najbardziej skłonni do stosowania przemocy są ci mężczyźni, którzy są niżej w hierarchii społecznej od innych mężczyzn reprezentujących dominujący dyskurs męskości, a więc mających dostęp do ważnych wyznaczników męskiej tożsamości, jakimi są prestiż oraz autorytet. Jak twierdzi M. Grzyb, „mężczyźni, którzy mają lepsze miejsce przy «patriarchalnym stole», nie muszą uciekać się do stosowania przemocy w celu utrzymania statusu. [...] Dla mężczyzn, którzy mają zablokowany dostęp do innych źródeł męskiego prestiżu, stosowanie przemocy wobec kobiet może być demonstracją swojej różnicy” (Grzyb, 2016, s. 250–251; por. Hearn, Whitehead 2006; Hunnicutt 2009; Melosik 2021). W ten sposób u źródeł przemocy wobec kobiet wciąż pozostają nierówności, ale nie tyle płci, ile statusu samych sprawców, osadzone jednak zawsze w kulturowej dominacji mężczyzn, co tylko potwierdza zasadność przyjmowania interseksjonalnej perspektywy przy analizach wszelkich społecznych fenomenów, w tym zjawiska przemocy w intymnych związkach w rodzinie.

Dwa odcienie zmian w kierunku równości płci w rodzinie – przeobrażenia męskiej dominacji?

Wydawałoby się, że upowszechnianie równości płci jako ważnej wartości regulującej stosunki społeczne zarówno w szerokiej sferze społeczno-kulturowych wzorców, na rynku pracy i w polityce znacząco przełoży się na zmniejszenie zjawiska przemocy w bliskich związkach, ale okazuje się, że ta zależność nie jest taka oczywista. Niewątpliwie liczne badania dokumentują, że zmniejszanie się nierówności kobiet i mężczyzn sprzyja budowaniu mniej przemocowych relacji (Grzyb, 2016; Ciaputa, Krzaklewska, 2018; Krzaklewska, 2018). Charakteryzują się one wyższym poziomem zaangażowania obu płci w budowanie relacji, nie tylko partnerskich, ale również z dziećmi, co ma zwłaszcza znaczenie w relacjach ojcowskich, a także wyższym poziomem poczucia sprawiedliwości w relacjach i ich jakości. Cechuje je lepsza współpraca, szacunek i akceptacja dla wzajemnych potrzeb, oczekiwań, możliwości i dokonywanych wyborów.

Jest jednak także druga strona tego zjawiska, która ma związek m.in. z innym ze względu na płeć odbiorem zmian związanych z równością płci i innymi znaczeniami przypisywanymi idei równouprawnienia płci przez mężczyzn i kobiety. Jak wynika z badań, czym innym jest równouprawnienie dla kobiet, a czym innym dla mężczyzn. U. Beck na podstawie analiz współczesnych zmian w sytuacji kobiet i mężczyzn na rynku pracy oraz w rodzinach jednoznacznie stwierdza, iż równouprawnienie dla kobiet wiąże się z lepszym wykształceniem, co widać nie tylko w typie kierunków i uczelni, do których kobiety mają dostęp, ale i w przewadze liczebnej kobiet wśród absolwentów uczelni wyższych, z większymi możliwościami i szansami zawodowymi oraz z nieco mniejszą ilością pracy

w gospodarstwie domowym. Dla mężczyzn równouprawnienie oznacza większą konkurencję, bo na rynku pracy pojawiają się coraz lepiej wykształcone kobiety, rezygnację ze swoistego rodzinnego systemu wsparcia w postaci skupionej na karierze męża żony, dbającej o sprawne funkcjonowanie rodziny, a więc rezygnację z oszałamiającej kariery oraz więcej pracy w gospodarstwie domowym, gdy związek z partnerką podąża w kierunku demokratyzacji relacji (Beck, 2004, s. 162).

Różne podejście do odmiennie rozumianego równouprawnienia widać w badaniach dotyczących oceny modelu związku najbardziej powszechnego we współczesnych rodzinach – obojga pracujących rodziców. W takich związkach najczęściej kobieta jest podwójnie obciążona obowiązkami wynikającymi z łączenia życia zawodowego i rodzinnego, a mężczyzna „pomaga” przy obowiązkach domowych. Nie dziwi zatem, że kobiety ponoszące główne koszty związane z tym podwójnym obciążeniem, były w swych ocenach krytyczne i wyrażały opinie znacznie bardziej negatywnie niż mężczyźni, którzy na co dzień funkcjonując w takich związkach, oceniali je jako udane (Szafraniec, 2022, s. 137). Gdyby przyjrzeć się z kolei ocenie przez mężczyzn sukcesów zawodowych kobiet, np. w sferze biznesu, a więc wkraczających w przestrzeń kulturowo zdominowaną przez mężczyzn, to również zauważymy, iż większą akceptacją cieszą się kobiety, które godzą rolę zawodową i rodzinną (przy czym priorytetem jest dom) oraz nie rywalizują z mężczyznami. Najczęściej przejawianymi reakcjami mężczyzn, których partnerkami życiowymi były kobiety odnoszące sukcesy zawodowe, były rywalizacja i agresja (Mandal, 2000, s. 67–68).

Wyniki badań pokazują, iż część mężczyzn źle znosi przejście przez kobiety najważniejszych wyznaczników męskiej roli (aktywność zawodowa i społeczna, zawodowy prestiż) oraz cech stereotypu męskiego (niezależność, orientacja na osiągnięcia), a także sytuację utraty dominującej pozycji w rodzinie i roli głównego żywiciela (Pankowska, 2005; Grzyb, 2024). Odczuwają oni brak akceptacji i uznania, obserwuje się u nich obniżenie poczucia własnej wartości i poczucia bycia męskim na skutek niewypełniania kulturowo zdefiniowanej roli męskiej, osadzonej w stereotypach męskości (Beck, 2004, s. 160–161; por. Witkin, 2016), często skutkujące pojawieniem się syndromu „nieodpowiedniego męża” (*inadequate husband*) (Balswick, Balswick, 1995). Jego powstanie wzmacnia jeszcze stereotypowa socjalizacja do roli męskiej w kierunku odnoszenia sukcesów w pracy, a nie np. rozwoju kompetencji relacyjnych, interpersonalnych przydatnych w budowaniu relacji rodzinnych. Wśród reakcji na zmiany w relacjach płci, charakteryzujących również ów syndrom, pojawiają się u mężczyzn różne, często negatywne postawy, generujące wysoki poziom stresu, w skrajnych przypadkach prowadzące do depresji, agresji i frustracji, zachowań autodestrukcyjnych, nałogów, wczesnej śmiertelności i samobójstw (Evans i in., 2011) oraz rozpadu związku. Rozwój tego syndromu może też skutkować pojawieniem się w rodzinie różnych form przemocy wobec kobiet: deprecjonowania ich osiągnięć zawodowych w postaci agresywnych komentarzy, wyzweisk, szyderstw, poniżania, nieustannej krytyki; kontrolowania ich

finansów, wymuszania pełnej dyspozycji ich pieniędzmi i przemocy fizycznej przy próbach sprzeciwu (Duch-Krzysztosek, 2007; Ahmadabadi i in. 2020).

Danuta Duch-Krzysztosek, podobnie jak inni współcześni badacze rodziny i zjawiska przemocy w rodzinie, zwraca uwagę na konieczność procesualnego ujmowania tych kategorii i ich dynamiczne przeobrażenia będące efektem zmian społeczno-kulturowych, w tym zmian w relacjach kobiet i mężczyzn w kierunku większej równości. Bezpieczne rodzinne środowisko życia jest dzisiaj podstawowym prawem każdego człowieka, zatem występowanie w rodzinie przemocy staje się nie tylko przestępstwem, ale również łamaniem fundamentalnych praw człowieka. Autorka podkreśla, że w kształtowaniu relacji władzy i równości w związkach kobiet i mężczyzn społeczno-kulturowe czynniki są dużo ważniejsze niż te ekonomiczne: „mężczyźni biją swoje żony wtedy, gdy mają ekonomiczne podstawy władzy (żona jest zależna ekonomicznie, zarabiają na utrzymanie domu i «mogą robić, co im się podoba»), a często właśnie dlatego, że tych podstaw nie mają (niższe niż kobiet dochody lub brak dochodów)” (Duch-Krzysztosek, 2007, s. 244). Bezrobocie, niskie przychody i bieda są w tym przypadku źródłem męskiej frustracji i mogą prowadzić do stosowania przemocy wobec kobiet jako potwierdzenia męskiego statusu przy braku innych sposobów, o czym była już mowa w niniejszych rozważaniach (Ahmadabadi i in., 2020).

Zmiany w relacjach płci a przemoc w związkach intymnych (*Intimate Partnership Violence*): zniewolenie i opresyjna kontrola (*coercive control*)

Jak pisze przywoływany już E. Stark (2007), w czasach dynamicznych zmian społecznych narasta przemoc wobec kobiet, której źródłem jest chęć utrzymania przywilejów przez mężczyzn wynikających z ich kulturowej dominacji oraz chęci opóźnienia zmiany w dotychczasowym porządku płci. Takie myślenie jest zbieżne z koncepcją M. Kimmela (2008), który także podkreśla, że stosowanie przez mężczyzn przemocy wobec kobiet może być przejawem nie tylko sprawowania władzy, przyznanej w efekcie kulturowej dominacji i funkcjonujących stereotypów związanych z płcią, ale także poczucia braku dostatecznej kontroli nad partnerką, zwłaszcza gdy ta dąży do większej równości w związku. Władza i kontrola stają się więc podstawowymi kategoriami, poprzez które jest definiowana przemoc w bliskich związkach (Slany, Woźniak, 2018).

Przemoc w związkach intymnych (*Intimate Partnership Violence*, IPV) jest pojęciem zawężonym w stosunku do pojęcia przemocy domowej, ponieważ zaakcentowano w nim to, co dzieje się w diadzie małżeńskiej/partnerskiej. Bywa też nazywana powszechną przemocą w parze (*common couple violence*) czy przemocą wzajemną w związku (*mutual violence*) (Kowalczyk, Łacka, 2011). Definiowana jest jako przemoc wobec partnera/ki w intymnym (romantycznym czy seksualnym)

związku bez względu na stopień jego formalizacji i odnosi się do fizycznej, psychicznej i seksualnej opresji (*coersion*), a także zniewalania i kontrolowania, w tym ekonomicznego (Smyth i in., 2021). Najczęściej IPV w szerokim rozumieniu oznacza wszelkie akty przemocy partnera wobec partnerki bez rozróżniania ich ze względu na rodzaj, dotkliwość, formę lub kontekst. Biorąc pod uwagę wszystkie akty przemocy w związkach intymnych badania wskazują, że w porównaniu z mężczyznami kobiety są nieproporcjonalnie częściej ofiarami IPV, w tym poważnej przemocy fizycznej (np. bicie, uderzanie pięścią, uderzanie o coś; w ciągu całego życia jedna na cztery kobiety w porównaniu z jednym na siedmiu mężczyzn) i gwałtu, częściej doświadczają różnych form przemocy psychicznej i seksualnej, a także częściej są zabijane przez partnera (Hardesty, Ogolsky, 2020). IPV dotyczy ludzi o każdym statusie socjoekonomicznym, choć wskaźniki występowania tego typu przemocy są wyższe u osób o niskim statusie socjoekonomicznym (Haselschwerdt, Hardesty, 2017). Wyższe są również w rodzinach, w których dominuje przywiązanie do tradycyjnych, stereotypowych ról płciowych, a kobiety niepracujące poza domem szybciej stają się ofiarami przemocy ze strony mężów, zwłaszcza psychicznej i ekonomicznej (Hunnicutt, 2009; Slany, 2002).

Michael P. Johnson (2008) wyodrębnia trzy główne typy przemocy w związkach intymnych w zależności od stopnia zniewolenia i kontroli (IPV):

- przemoc związaną z opresyjną kontrolą (*Coercive Controlling Violence – CCV*) – wcześniej określana jako terroryzm partnerski (*intimate terrorism*), która występuje w szerszym kontekście zniewolenia i opresyjnej kontroli przejawiającej się w męskiej dominacji, kontrolowaniu, izolowaniu i oczernianiu partnerki, zastraszaniu jej i manipulowaniu; jej efektem najczęściej bywa depresja, utrata poczucia własnej wartości, stres posttraumatyczny;
- gwałtowny opór (*Violent Resistance*) – odnosi się do krótkotrwałej przemocy stosowanej najczęściej przez kobiety, w celu przeciwstawienia się przemocy i kontroli sprawcy terroryzmu partnerskiego (przykładem skrajnej formy gwałtownego oporu jest pozbawienie życia partnera – sprawcy przemocy);
- sytuacyjną przemoc w parze (*Situational Couple Violence – SCV*), która charakteryzuje się niewielkim lub wręcz brakiem wzorca zniewolenia i opresyjnej kontroli. Jest związana z konkretnymi sytuacjami, w których wybucha konflikt i pojawiają się negatywne emocje oraz reakcje u jednego lub obojga partnerów stosujących przemoc.

Pierwszy typ przemocy został bardzo dokładnie opisany przez E. Stark'a (2007) w koncepcji przemocy zwanej zniewolenie i opresyjna kontrola (*coercive control*). Autor osadza ją w zmieniającym się „kontrakcie płci”, z jakim mamy do czynienia we współczesnej szeroko pojętej kulturze Zachodu, oraz stopniowej utracie przez mężczyzn kontroli w związku. Szczegółowo charakteryzuje jej przejawy, które wymagają posłuszeństwa nie wprost, a z których najważniejszymi są różne sposoby wykorzystywania, nakazów, domagania się posłuszeństwa poprzez narzucanie własnej woli, ograniczanie możliwości wyboru, izolacja, pozbawianie wsparcia w realizacji

własnych dążeń i poczucia sprawstwa oraz kontroli nad własnym życiem ofiary (Szymkiewicz, 2009; Stark, Hester, 2019). Przemocą według Stark'a jest nie tylko to, co mężczyźni robią kobietom, ale przed robieniem czego je powstrzymują, co wskazuje również na ukryte, subtelne przejawy tego typu przemocy partnerskiej.

Badania pokazują, że przemoc związana z opresyjną kontrolą jest generalnie częściej popełniana przez mężczyzn, gdyż jej podłożem jest patriarchalna władza i kulturowo zatwierdzona męska dominacja (Graham-Kevan, Archer 2003; Johnson, 2006; Stark, 2007; Smyth i in., 2021). Zniewolenie i opresyjna kontrola (*coercive control*) jest ukrytą formą wielu ataków na poczucie własnej wartości ofiary, jej postrzeganie rzeczywistości i wolności, który umożliwia sprawcy kontrolowanie i sprawowanie władzy nad ofiarą. Najczęściej jest to forma długotrwała, o kumulatywnym charakterze, stąd jest rozpatrywana jako zestaw opresyjnych zachowań i określona postawa, a nie pojedynczy akt przemocy (Myhill, Hohl, 2019; Candela, 2016). Może się też różnić w każdym ze związków, a także przybierać inne oblicza wraz z upływem czasu trwania relacji sprawcy z ofiarą. W odróżnieniu od odosobnionych przypadków stosowania innych form przemocy, w sytuacji zniewolenia i opresyjnej kontroli czas jest krytycznym czynnikiem mającym wpływ na stopień destrukcji osobowości ofiary, zaś ukryty i podstępny jej wymiar utrudnia podjęcie działań pomocowych ofierze również przez dalszych członków rodziny, przyjaciół, a nawet przedstawicieli instytucji wspierających funkcjonowanie rodziny. Co więcej, ten typ przemocy jest wykorzystywany przez jej sprawców również w odniesieniu do innych, krzyżujących się dominujących dyskursów, takich jak: niepełnosprawność, narodowość, zdrowie psychiczne czy przekonania religijne, by wzmacniać swoją władzę (Sharp-Jeffs i in., 2018).

Przemoc związana z opresyjną kontrolą (CCV), lub jak określa ją Stark, zniewolenie i kontrola (*coercive control*), jest współcześnie jednym z podstawowych typów przemocy, pozwalającym na uchwycenie specyfiki i różnorodności przemocy partnerskiej w związkach. Ze względu na osadzenie w kontekście społeczno-kulturowym i zmianach w relacjach płci staje się w ostatnich latach podstawową kategorią poddawaną zarówno analizom teoretycznym, jak i empirycznym eksploracjom w różnych kontekstach, związanych również z rasą, orientacją seksualną, statusem socjoekonomicznym, wykształceniem partnerów, a także wpływem jej obecności na innych członków rodziny, w tym dzieci (Stark, 2007; Nevala, 2017; Callaghan i in., 2018; Crossman, Hardesty, 2018; Stark, Hester, 2019).

„Przemocowy efekt uboczny” nowego kontraktu płci w rodzinie?

Podjęte w niniejszym artykule rozważania wpisują się w istniejący w obszarze nauk społecznych dyskurs przemocy w rodzinie z uwypukleniem kilku kontekstów. Po pierwsze w centrum moich zainteresowań jest jeden z typów przemocy

w rodzinie, tj. przemoc w intymnych związkach (IPV), co bezpośrednio odzwierciedla tytuł. Po drugie został on osadzony w dynamicznych zmianach społecznych we współczesnych relacjach kobiet i mężczyzn w kierunku ich większej równości oraz redefinicji dotychczasowego kształtu ról płciowych w rodzinie, mających swe konsekwencje dla ich codziennego funkcjonowania. Po trzecie zgadzam się z koncepcją m.in. E. Starka, iż zmiany te mogą budzić wśród mężczyzn swoisty „kulturowy niepokój”, skutkujący wzrostem postaw przemocowych wobec kobiet. W ten sposób, to po czwarte, wykorzystałam koncepcję upłciowionej natury (*gendered nature*) przemocy, stąd częste odwołania do nierówności płci, podporządkowania kobiet skutkującego ich wiktylizacją, kulturowo ukształtowanej dominacji mężczyzn nad kobietami jako podstawy męskiej przemocy oraz kontroli i władzy mężczyzn w bliskich związkach. Po wtóre, łącząc wymienione cztery konteksty, najwięcej uwagi poświęciłam analizie najbardziej nieuchwytnego i trudnego do zobrazowania rodzaju przemocy partnerskiej jakim jest zniewolenie i opresyjna kontrola (*coercive control*), szczegółowo scharakteryzowanej przez Stark’a i w przeważającej mierze doświadczanej i zgłaszanej właśnie przez kobiety szukające pomocy w instytucjach wspierających rodziny doświadczające przemoc.

Nie oznacza to, że przemoc w intymnych związkach jest jednostronnie traktowana pod względem płci sprawcy i ofiary. Istnieje wiele badań, które dokumentują różne formy przemocy partnerskiej stosowane przez kobiety, bądź przez partnerów wzajemnie (por. Archer, 2000; Kowalczyk, Łacka, 2011), w tym również przemoc związanej z opresyjną kontrolą (np. w tranzycji do rodzicielstwa: Gou i in. 2019; por. Johnson 2006). Ta symetryczność pod względem płci występowała jednak częściej w przypadku sytuacyjnej przemocy w parze, stosowanej w zależności od sytuacji zarówno przez mężczyzn, jak i kobiety, i często mniej dotkliwej (por. Hardesty, Ogolsky, 2020), a nie w przypadku zniewolenia i opresyjnej kontroli.

Podsumowując, warto wrócić jeszcze raz do pytania, czy rzeczywiście większa równość w społeczeństwie będzie prowadziła do zmniejszenia przemocy wobec kobiet w rodzinie, czy też będzie nasilała zachowania przemocowe mężczyzn. Jak stwierdza M. Grzyb, „w liberalnych demokracjach zachodnich, podobnie jak w międzynarodowych dokumentach dotyczących praw człowieka, dążenie do równouprawnienia kobiet i mężczyzn zarówno w sferze normatywnej, jak i faktycznej jest kluczowym elementem zapobiegania przemocy wobec kobiet” (Grzyb, 2016, s. 223). Jeśli więc w kraju dominuje równouprawnienie, wskaźniki wiktylizacji kobiet powinny być niższe. Tymczasem w badaniach europejskiej Agencji Praw Podstawowych przeprowadzonych w 28 krajach Unii Europejskiej okazało się, iż w krajach nordyckich, w którym są najwyższe wskaźniki równości płci, również wskaźniki przemocy wobec kobiet zarówno ze strony partnera, jak i obcego sprawcy, były najwyższe, a w krajach o bardziej tradycyjnych poglądach na role kobiet i mężczyzn – najniższe. Ten fakt zyskał nawet miano paradoksu nordyckiego (Gracia, Merlo, 2016). W krajach o najwyższych wskaźnikach równości płci (*Gender Equality Index*), tj. w Danii, Norwegii, Finlandii czy Szwecji (Grzyb, 2016), tłumaczy się go m.in.:

- wysoką świadomością społeczną czym jest przemoc domowa i mniejszą tabuizacją tej problematyki, co powoduje, większą gotowość do zgłaszania wszelkich aktów przemocy,
- większą aktywnością pozadomową kobiet, co czyni je bardziej narażonymi na wyższą liczbę kontaktów społecznych o przemocowym charakterze,
- ogólnymi różnicami we wskaźnikach przestępczości między krajami, wskaźnikami urbanizacji, liczbą młodych mężczyzn w populacji itp.,
- wzorcami spożycia alkoholu w poszczególnych krajach, które m.in. w krajach nordyckich wpływają na wzrost wskaźników przemocy domowej.

Gdy przyjrzymy się jednak zależności między równością a przemocą ze względu na rodzaj przemocy, a konkretnie w odniesieniu do przemocy w intymnych związkach, a zwłaszcza przemocy związanej z opresyjną kontrolą (CCV), to okazuje się, że w krajach o wysokim poziomie indeksu równości płci wskaźniki tej formy przemocy były najniższe (Nevala, 2017). Tłumaczy się to oswojeniem się mężczyzn z wyjściem kobiet poza tradycyjne role i większą równością między płciami, a w efekcie również z mniejszym „kulturowym niepokojem” mężczyzn, zatem i mniejszą skłonnością do stosowania przemocy związanej z opresyjną kontrolą (Grzyb, 2016). Nie oznacza to jednak, że relacje kobiet z mężczyznami w przestrzeni rodziny i relacjach intymnych są bardziej symetryczne, na co zwraca uwagę M. Grzyb, pisząc: „niezależność ekonomiczna i formalna równość [kobiet – przyp. autorki] w sferze publicznej nie mają prostego przełożenia na ich równiejszą pozycję w relacjach intymnych i szacunek ze strony partnera” (Grzyb, 2016, s. 249). Wydaje się, iż jest to kolejny krok związany z wypracowaniem równouprawnienia w obrębie rodziny, a więc z większym zaangażowaniem mężczyzn w codzienne obowiązki, opiekę nad dziećmi i osobami zależnymi w rodzinie, wypracowaniem sposobów dzielenia się władzą i odpowiedzialnością za sprawne funkcjonowanie rodziny i zachowanie równowagi emocjonalnej, czyli wykroczenie poza stereotypową rolę rodzinną w kierunku większego partnerstwa. W krajach skandynawskich ten krok został już wykonany, a podziały ról i zadań w rodzinie są bliższe partnerstwu niż tradycyjnym ich ujęciom. W Polsce jest to jeszcze przed nami, choć jesteśmy już na drodze w kierunku upowszechnienia partnerstwa w rodzinie, co pokazują zarówno badania sondażowe, jak i codziennych praktyk rodzinnych (Ostrouch-Kamińska, 2015; Fuszara, 2020).

Refleksje końcowe: profilaktyka przemocy w związkach intymnych to edukacja do partnerstwa płci i większej równowagi podmiotów w relacjach

Krystyna Slany i Barbara Woźniak na pytanie czy istnieje związek między zmieniającymi się relacjami płci a przemocą również w Polsce odpowiadają twierdząc, co, formułując następujące wnioski wynikające z projektu „Równość płci a jakość

życia. Rola równości płci w rozwoju w Europie na przykładzie Polski i Norwegii”: „deklarowana i praktykowana równość płci zmniejsza ryzyko wystąpienia przemocy przede wszystkim w odniesieniu do kobiet i obniża ryzyko wystąpienia prawie wszystkich z analizowanych przejawów przemocy psychicznej (tj. bycia poniżaną, obrażaną w związku, bycia kontrolowaną przez partnera oraz ograniczaną w zakresie kontaktów z innymi ludźmi), a także doświadczania przemocy ekonomicznej” (Slany, Woźniak, 2018, s. 158). Choć, jak zaznaczają autorki, nie badano takiej zależności w odniesieniu do bardziej brutalnych form przemocy w rodzinie, skutkujących dramatycznymi konsekwencjami w postaci np. ograniczania wolności, godności czy jakości życia ofiar.

Na zakończenie, biorąc pod uwagę wszystkie przytoczone wyniki badań, i odnosząc się do tezy E. Starka o leżącym u źródeł przemocy partnerskiej, której sprawcami są mężczyźni, ich „kulturowego niepokoju” w czasach postępujących zmian w dynamicznych relacjach płci w kierunku stopniowej utraty nadrzędnego statusu mężczyzn i uniezależnianiem się od nich kobiet, można byłoby stwierdzić, iż po wzroście świadomość przemocy i rzeczywistego, realizowanego a nie deklarowanego równouprawnienia płci w obrębie rodziny, ów „niepokój” będzie spadał, a wraz z nim w konsekwencji również zachowania noszące znamiona przemocy związanej z opresyjną kontrolą w intymnych związkach. Potrzeba jeszcze wielu badań, prowadzonych w różnych kontekstach kulturowych i historycznych, z uwzględnieniem różnych form przemocy i o różnym jej nasileniu, by móc lepiej poznać te zależności. To co niewątpliwie można już teraz stwierdzić, to potrzeba rozwijania edukacji do partnerstwa płci i równowagi podmiotów, do relacji dwupodmiotowej opartej na godności i poszanowaniu praw obu stron relacji, do przeciwstawiania się toksycznym i przemocowym skryptom męskości obecnym w zachodniej i polskiej kulturze oraz w wychowaniu (Chmura-Rutkowska, Ostrouch-Kamińska, 2018); edukacji osadzonej w szerokim kontekście przemian kulturowych i społecznych zgodnie z ONZ-wskim modelem rozumienia zjawiska przemocy, ale też krytycznej, nastawionej na zmianę świadomości społecznej w kierunku kultury bardziej podmiotowej i demokratycznej.

Abstract: Cultural Imbalance Between Partners Violence in Intimate Relationships and Shifting Gender Dynamics Within the Family

The aim of the analysis undertaken in the article is a desk research of Polish and foreign data about the discourse of Intimate Partnership Violence. It was set in the context of dynamic social changes concerning contemporary relations between men and women towards their more equality and redefinition of the existing shape of gender roles in a family. The theoretical basis for these analyses is the concept of E. Stark, which assumes that changes in gender relations can arouse a kind of “cultural anxiety” among men resulting in an increase in violent attitudes toward women. I also refer to the concept of the gendered nature of

violence, hence the frequent references to gender inequality, the subordination of women resulting in their victimization, the culturally shaped domination of men over women as a basis for male violence, and the men's control and power in close relationships. Combining these contexts into an overall background of analysis, I reconstruct in detail the most elusive and difficult to visualize type of partner violence, which is coercive control. In conclusions, I draw attention to the existing paradoxes arising from the analysis of the relation between increased gender equality, also in a family, and Intimate Partnership Violence, emphasizing the importance of building a culture based on bigger partnership between men and women as one of possible ways to prevent domestic violence.

Keywords: domestic violence, Intimate Partnership Violence, gendered nature of violence, coercive control, women and men's equality.

Bibliografia

- [1] Ahmadabadi Z., Najman J.M., Williams G.M., Clavarino A.M., 2020, *Income, Gender, and Forms of Intimate Partner Violence*, „Journal of Interpersonal Violence”, 35.
- [2] Archer J., 2000, *Sex Differences in Aggression Between Heterosexual Partners: A Meta-Analytic Review*, „Psychological Bulletin”, 126.
- [3] Balswick J., Balswick J., 1995, *The Dual-Earner Marriage: The Elaborate Act*, Fleming H. Revell, Grand Rapids.
- [4] Beck U., 2004, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- [5] Bourdieu P., 2004, *Męska dominacja*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- [6] Callaghan J.E.M., Alexander J.H., Sixsmith J., Fellin L.C., 2018, *Beyond “Witnessing”: Children’s Experiences of Coercive Control in Domestic Violence and Abuse*, „Journal of Interpersonal Violence”, 33(10).
- [7] Candela K., 2016, *Protecting the Invisible Victim: Incorporating Coercive Control in Domestic Violence Statutes*, „Family Court Review”, 54(1).
- [8] Chmura-Rutkowska I., Ostroch-Kamińska J., 2018, *Edukacja dzieci i młodzieży do partnerstwa kobiet i mężczyzn jako sposób na przeciwdziałanie przemocy ze względu na płeć*, „Problemy Wczesnej Edukacji”, 4(43).
- [9] Ciaputa E., Krzaklewska E., 2018, *Doświadczenie równości płci w dzieciństwie – determinanty, wpływ na przemoc wobec dzieci i postawy w dorosłym życiu*, [w:] *Co nam daje równość? Wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce*, (red.) E. Krzaklewska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [10] Connell R.W., 2005, *Masculinities*, Cambridge: Polity Press.
- [11] Crossman K.A., Hardesty J.L., 2018, *Placing Coercive Control at The Center: What are the Processes of Coercive Control and What Makes Control Coercive?*, „Psychology of Violence”, 8(2).
- [12] Duch-Krzysztożek D., 2007, *Kto rządzi w rodzinie. Socjologiczna analiza relacji w małżeństwie*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- [13] Dzwonkowska-Godula K., 2015, *Tradycyjnie czy nowoczesnie. Wzory macierzyństwa i ojcostwa w Polsce*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- [14] Evans J., Frank B., Oliffe J.L., Gregory D., 2011, *Health, Illness, Men and Masculinities (HIMM): A Theoretical Framework for Understanding Men and Their Health*, „Journal of Men’s Health”, 8(1).

- [15] Fuszara M. (red.), 2002, *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontrakt płci?*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- [16] Fuszara M., 2020, *Władza czy partnerstwo, równość czy dominacja w rodzinie*, [w:] *Obrazy życia rodzinnego i intymności. Książka dedykowana Profesor Annie Kwak*, (red.) M. Bieńko, M. Rosochacka-Gmitrzak, E. Wideł, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- [17] Giddens A., 2006, *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [18] Gou L.H., Duerksen K.N., Woodin E.M., 2019, *Coercive Control During the Transition to Parenthood: An Overlooked Factor in Intimate Partner Violence and Family Wellbeing?*, „Aggressive Behavior”, 45.
- [19] Grabowska I., Słotwińska-Rosłanowska E., 2017, *Konflikt pomiędzy pracą zawodową a obowiązkami rodzinnymi w Polsce*, „Studia Demograficzne”, 2(172).
- [20] Gracia E., Merlo J., 2016, *Intimate Partner Violence Against Women and the Nordic Paradox*, „Social Science and Medicine”, 157.
- [21] Graham-Kevan N., Archer J., 2003, *Intimate Terrorism and Common Couple Violence: A Test of Johnson's Predictions in Four British Samples*, „Journal of Interpersonal Violence”, nr 18.
- [22] Grzyb M., 2016, *An Explanation of Honour-Related Killings of Women in Europe Through Bourdieu's Concept of Symbolic Violence and Masculine Domination*, „Current Sociology”, 64(7).
- [23] Grzyb M., 2024, *The Polish Variant of Patriarchy? Explaining the Relationship Between Gender Inequality and Violence Against Women in Poland*, „Violence Against Women”, 30(6–7).
- [24] Hardesty J.L., Ogolsky B.G., 2020, *A Socioecological Perspective on Intimate Partner Violence Research: A Decade in Review*, „Journal of Marriage and Family”, 82.
- [25] Haselschwerdt M.L., Hardesty J.L., 2017, *Managing Secrecy and Disclosure of Domestic Violence in Affluent Communities*, „Journal of Marriage and Family”, 79(2).
- [26] Hearn J., 2012, *A Multi-Faceted Analysis of Men's Violence to Known Women: From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men*, „The Sociological Review”, 60.
- [27] Hearn J., Whitehead A., 2006, *Collateral Damage: Men's 'Domestic' Violence to Women Seen Through Men's Relations with Men*, „Probation Journal”, 53(1).
- [28] Hunnicutt G., 2009, *Varieties of Patriarchy and Violence Against Women Resurrecting „Patriarchy” as a Theoretical Tool*, „Violence Against Women”, 15(5).
- [29] Johnson M.P., 2006, *Conflict and Control: Gender Symmetry and Asymmetry in Domestic Violence*, „Violence Against Women”, 12.
- [30] Johnson M.P., 2008, *A Typology of Domestic Violence*, Boston: Northeastern University.
- [31] Kimmel M.S., 2008, *„Gender Symmetry” in Domestic Violence: A Falsely-Framed Issue*, [w:] *Domestic Violence: A Multi-Professional Approach for Healthcare Practitioners*, (red.) J. Kelling, T. Mason, New York: Open University Press.
- [32] Kowalczyk M., Łacka T., 2011, *Przemoc i jej mechanizmy w związkach partnerskich*, „Paedagogia Christiana”, 1(27).
- [33] Krzaklewska E., 2018 (red.), *Co nam daje równość? Wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [34] Kwak A., 2022, *The Polish Family in Transition: A Shift Towards Greater Gender Equality?*, „Contemporary Social Science”, 17(4).

- [35] Lisowska E., 2008, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza.
- [36] Mandal E., 2000, *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- [37] Mandal E., 2008, *Miłość, władza i manipulacja w bliskich związkach*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [38] Melosik Z., 2021, *Męskość hegemoniczna: teoria i społeczne konstruowanie przestępstwa*, „Resocjalizacja Polska”, 21.
- [39] Musiał-Karg M., 2017, *Kobiety na rynku pracy – analiza uwarunkowań*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych”, 3.
- [40] Myhill A., Hohl K., 2019, *The „Golden Thread”: Coercive Control and Risk Assessment for Domestic Violence*, „Journal of Interpersonal Violence”, 34(21–22).
- [41] Nevala S., 2017, *Coercive Control and its Impact on Intimate Partner Violence Through the Lens of an Eu-Wide Survey on Violence Against Women*, „Journal of Interpersonal Violence”, 32(12).
- [42] Ostrouch-Kamińska J., 2015, *Rodzina partnerska jako relacja współzależnych podmiotów. Studium socjopedagogiczne narracji rodziców przeciężonych rolami*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- [43] Ostrouch-Kamińska J., 2017, *Przełom, przejścia, przesunięcia. Rodzina w procesie zmian*, „Pedagogika Społeczna”, 2(64).
- [44] Pankowska D., 2005, *Wychowanie a role płciowe*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- [45] Pridemore W.A., Freilich J.D., 2005, *Gender Equity, Traditional Masculine Culture, and Female Homicide Victimization*, „Journal of Criminal Justice”, 33.
- [46] Ratajczak Ł., Kozłowska A., 2023, *Zmiana modelu ojcostwa. W stronę równoważenia ról rodzicielskich i budowania równowagi pomiędzy życiem zawodowym a rodzinnym*, „Resocjalizacja Polska”, 26.
- [47] Rode D., 2014, *Przemoc w relacjach małżeńskich. Mechanizmy uzależnienia*, „Ethos”, 27, 2(106).
- [48] Sharp-Jeffs N., Kelly L., Klein R., 2018, *Long Journeys Toward Freedom: The Relationship Between Coercive Control and Space for Action – Measurement and Emerging Evidence*, „Violence Against Women”, 24(2).
- [49] Slany K., 2002, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS”.
- [50] Slany K., Ratecka A., 2018, *Równość płci w rodzinach – praktyki, ekonomia, jakość życia*, [w:] *Co nam daje równość? Wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce*, (red.) E. Krzaklewska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [51] Slany K., Woźniak B., 2018, *Przemoc w związkach intymnych*, [w:] *Co nam daje równość? Wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce*, (red.) E. Krzaklewska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [52] Smyth C., Cullen P., Breckenridge J., Cortis N., Valentine K., 2021, *COVID-19 Lockdowns, Intimate Partner Violence and Coercive Control*, „Australian Journal of Social Issues”, 56.
- [53] Stark E., 2007, *Coercive Control. How Men Entrap Women in Personal Life*, New York: Oxford University Press.

- [54] Stark E., Hester M., 2019, *Coercive Control: Update and Review*, „Violence Against Women”, 25(1).
- [55] Szafraniec K., 2022, *Pokolenia i polskie zmiany. 45 lat badań wzdłuż czasu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- [56] Szymkiewicz B., 2009, *Zniewolenie i kontrola. Przemoc domowa jako łamanie praw człowieka*, „Niebieska Linia”, 5(64).
- [57] West L., 2008, *Gendered Space: Men, Families and Learning*, [w:] *Researching Gender in Adult Learning*, (red.) J. Ostrouch, E. Ollagnier, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- [58] Witkin G., 2016, *Stres męski – nowe spojrzenie*, Poznań: Rebis.